

Світлана РАДОМСЬКА

**ОСОБЛИВОСТІ РЕФЛЕКСАЦІЇ *Ї У ТВОРАХ ДІЯЧІВ
ОСТРОЗЬКОГО КУЛЬТУРНОГО ОСЕРЕДКУ (А. РИМША, В.
СУРАЗЬКИЙ, Х. ФІЛАЛЕТ, Д. НАЛИВАЙКО)**

*У статті відображено результати фонетичного аналізу рефлексів *ї в острозьких друках та проведено порівняльну характеристику виявлених реліктів. На основі фактичного матеріалу встановлено вияв живомовних рис у досліджуваних творах.*

Ключові слова: *корінь, наголошена позиція, рефлексія, графема, острозький стародрук.*

Творцями острозьких пам'яток були представники як з різних регіонів тогочасної України та Білорусі, так і різного рівня освіченості. Для дослідників власне мовного контексту острозьких творів важливим є, як ці два фактори впливали на мовне оформлення творів, як автори протистояли, чи навпаки, – привносили власну територіальну народно-розмовну стихію в свої оригінальні та перекладні твори, як острозька культурна традиція позначалася на свідомості, а відтак і писемній традиції авторів. Розв'язання цих поставлених завдань і є загалом метою нашого дослідження.

Джерельною базою цієї студії ми обрали твори, написані у майже однаковому часовому відрізку існування Острозького культурного осередку (ОКО), автори яких походили з різних українських та білоруських земель. Ми аналізуємо епіграму до Статуту ВКЛ 1588 року *Андрія Римши*[□], який народився в селі Пенчина на Новогрудщині (тепер Брестська область Білорусі) у дрібношляхетській родині; богословський трактат «Книжиця»,

[□]Приклади наводяться за виданнями: Аньдптї Рымша. На пртславные а старовтчные клїтїноты или гтрбы яснвїтлможного пана Лва Сантї... // Статуты Великого Князївства Литовського. У 3-х томах. Т. III. Статут ВКЛ 1588 р. / за ред. С.Ківалова, П.Музиченка, А.Панькова. – Одеса, 2004. – С. 26; Суразький Василїй. Книжица [в шести розділах] = О єдиной істинной православной в-рт, і о святой соборной апостольской церкви. – Острог, 1588. Зберігається у відділі стародруків та рідкісних видань НБУ ім. В.Вернадського (Шифр Кир. 649); Фїлалет Христофор. Апокрисис, албо Отпов-дї на книжки о собор- Берестеском... – Острог, 1598-1599. Зберігається у відділі стародруків та рідкісних видань НБУ ім. В.Вернадського (Шифр Кол. Попова 157); Л-карство на оспалый умысл чолов-чїй. – Острог, 1598-1599. Зберігається у відділі стародруків та рідкісних видань НБУ ім. В.Вернадського (Шифр Кир.794)

датований **1588** роком, автором якого вважається *Василь Суразький*, – уродженець Суража; перекладений з польської мови в Острозі у **1598-1599** роках полемічний твір «Апокрисис», автор якого – *Христофор Філалет*, – народився у великопольській родині (правдоподібно, з Познанського воєводства); книга-збірка «Лѣкарство на оспалый оумысль чоловѣчій», яку у **1607** році в Острозі перекладено з грецької мови вихідцем із міщанської родини Гусятина (нині Тернопільська область) *Дем'яном Наливайком*.

Як бачимо, кожен із авторів досліджуваних пам'яток прийшов до Острога із власним мовним багажем, можна припустити, що мовлення кожного мало певний територіальний діалектний відбиток. Подальше літературно-освітнє життя кожного з діячів тісно пов'язані з Острозькою академією, що дозволяє припускати про їхню загальну високу ерудицію та писемно-мовний вишкіл зокрема, що не могло не позначитись на письмі. У зв'язку з чим постає логічне питання про так званий острозький мовний узус: чи існував він взагалі, чи був той певний загальний мовний стандарт, який ставив в один ряд писемну традицію представників різних діалектних зон.

Для розв'язання поставленої проблеми варто враховувати факти всіх рівнів мовної системи. Ми у своїй студії здійснили спробу визначити народнорозмовну присутність на основі однієї риси – *ѣ. Рефлекси цієї фонемі з огляду на свою специфічну природу дозволяють робити висновки про походження автора чи про місце написання твору, а також вияви цієї фонемі у творах є вдячним показником для встановлення рівня живомовного впливу на писемну мову автора. Вибір для дослідження реліктів *ѣ саме в кореневих морфемах зумовлений винятково обмеженням обсягом пропонованої студії.

Аналіз ятевих рефлексів «Лѣкарства...» здійснюємо на основі укладеного нами словопоказчика до рукописного оригіналу твору, тому всі зазначені приклади подаватимуться в алфавітному порядку, аналіз решти творів здійснено на основі фотокопій рукопису кожного твору (виняток становить малий за обсягом твір А. Римші), приклади подаватимуться у порядку їх фіксації на сторінках оригіналу. У творах наголошеність / ненаголошеність позиції фіксуємо відповідно до проставлених автором наголосів (крім епіграми А. Римші, в якій наголоси не проставлені), наголошену позицію у словах без проставлених наголосів визначаємо відповідно до сучасної їх вимови.

Проаналізовані твори дали багатий матеріал для фіксації ятевих рефлексів у коренях слів: 38 морфем зазначено у творі В. Суразького, 33 – у творі Х. Філалета, 8 – у А. Римші і 77 – у

Д. Наливайка. Така різниця, насамперед, зумовлена неоднаковим обсягом аналізованих творів. Серед зафіксованих кореневих морфем із рефлексом *ѣ переважна більшість проілюстрована значною кількістю прикладів, проте є і одиничні випадки вживання слова з ятевим рефлексом у корені. Також не всі кореневі морфемі проілюстровані прикладами ятевої рефлексії в наголошеній і ненаголошеній позиції слова, хоча маємо і досить випадків повної картини ятевого рефлексу в одному корені.

У творі *А. Римші* відсутні графеми **ѣ** та **и** на місці *ѣ у коренях слів, панівною є реалізація **е** у наголошеній позиції у таких коренях: **-вѣк-:** *старовечныѣ, вовеки, човека*; **-сѣд-:** *оселость*; **-смѣл-:** *смелос(т)*; **-свѣт-:** *зъ света, света, светъ*; **-стрѣл-:** *пострелена, пострелного*; **-лѣт-:** *лета*; **-свѣд-:** *светъковъ*. У ненаголошеній позиції також маємо **е** у корені **-стрѣл-:** *стрела*. Усього у творі зафіксовано 14 написань графеми **е**, з яких 1 – у ненаголошеній позиції.

Загальною тенденцією у мові *В. Суразького* є панівне написання графеми **ѣ** як в наголошеній, так і в ненаголошеній позиціях у таких коренях: **-бѣс-:** *бѣсы 9 – ѡ(т) бѣсовъ 5*; **-вѣд-:** *повѣдано 14, вѣдати 26, вѣдали 29 – ѡ(т) невѣдѣніа 7, ѡповѣдѣючи 20, ѡ(т) невѣдѣніа 37*; **-вѣр-:** *вѣре 1, правовѣрныхъ 3, вѣра 5 – наоувѣрѣніе 18, оувѣрѣючи 18, достовѣрѣишии 32*; **-вѣст-:** *и(з)вѣстно 1, бѣ(з)вѣсти 6, исповѣсть 11 – блговѣщеніа 3, ѡ(т)вѣщати 4, блговѣствованіе 7*; **-лѣѣ-:** *надѣемъа 39 – дѣаніи 26*; **-лѣт-:** *лѣта 18, лѣтъ 23 – ѡ(т) лѣтописца 38*; **-тлѣн-:** *растлѣнно 7 – тлѣючи(м) 16*; **-цѣл-:** *неицѣлно 31 – ицѣлѣти 34*; **-цѣн-:** *многоцѣненъ 10 – много цѣненъ 13*.

Послідовне написання **ѣ** у наголошеній позиції зафіксовано у коренях **-бѣд-, -вѣк-, -гнѣв-, -дѣл-, -звѣр-, -лѣз(ж)-, -лѣп-, -мѣс-, -мѣст-, -нѣц-, -обѣт-, -смѣл-, -тѣл-, -тѣн-**; лише в ненаголошеній позиції: **-бѣз-, -грѣх-, -слѣд-, нѣх(ш)-, -сѣк-, -тѣсн-, -тѣш-**.

Написання графеми **ѣ** у відповідності до звука [і] було вже настільки міцно закорінене у свідомості автора, що той вживає цю графему і в неетимологічній позиції, наприклад, у слові *пѣровѣшымъ* 16.

Серед такого обширного масиву фіксацій «ятя» у коренях слів єдиним прикладом друку **е** на місці *ѣ у ненаголошеній позиції

маємо слово *седѣли* 29. Корінь -сѣд-(0\1)¹ представлений лише цим словом. Однак спостерігаємо і незначну опозицію у написанні **ѣ** – **е**: у корені -крѣп-(1\1) у ненаголошеній позиції трапляється варіативне вживання літер **ѣ** та **е**: *оукрѣплѣюсѧ* 39 – *на оукрѣплѣніе* 3; аналогічне явище спостерігаємо у коренях -мѣн-(1\3): *вмѣнитсѧ* 28 – *о̃ преименѣнію* 3, *о̃(т)менѧе(т)сѧ* 5, *сѧ о̃(т)менѧет* 9 і -слѣп-(1\1): *слѣпыѧ* 38 – *заслѣпило* 7. У корені -свѣт-(1\1) при панівному друкуванні **ѣ** як в наголошеній, так і в ненаголошеній позиціях фіксуємо одиничне з **е**: *свѣта* 6, *свѣтѧ* 6, *о̃(т)свѣта* 6, *просвѣщающаго* 38, *просвѣти(т)* 40 – *просветѣшасѧ* 15.

Трапляються поодинокі поплутування **ѣ** – **и** в наголошеній позиції у корені -прѣсн-(1\2): *о̃ прѣснѣкахъ* 2 – *прѣсно* 22, *прѣснымъ* 36 (друкування *пр(с)но* 21 при підрахунках не враховуємо через гіпотетичність використання у слові графеми **ѣ**, **е** чи **и**); у ненаголошеній позиції у корені -свѣд-(4\4): *свѣдѣтельствѣтъ* 23, *свѣ(д)тельствѣмо* 25, *свѣдѣтельствѣмѣй* 38 – *свидѣтельствѣтъ* 13, *свидѣтелствовѧннаго* 17, *свидѣтелствѣтъ* 20.

Усього у творі зафіксовано **149** етимологічних написань графеми **ѣ**, з яких 106 – у наголошеній позиції, 43 – у ненаголошеній; **7** – з графемою **е** лише в ненаголошеній позиції; **6** з графемою **и**, з яких 2 – у наголошеній позиції, 4 – у ненаголошеній.

Послідовне написання **ѣ** в наголошеній і ненаголошеній позиціях спостерігаємо і в творах **Х. Філалета**, що проілюстровано в написаннях у таких коренях: -дѣј-: *надѣю* 6, *дѣлами* 7, *дѣла* 9 – *дѣепісцѣмъ* 9, *дѣепісцѣвою* 10, *дѣепісцѣъ* 11; -мѣр-: *мѣръ* 4, *мѣримо* 8, *мѣры* 9, *с мѣры* 14, *в мѣръ* 18 – *вымѣренѧ* 18; -свѣд-: *досвѣдѣчивши* 4, *о̃(т)свѣдомого* 7, *свѣдомъ* 10 – *свѣдоуствѣ* 11, *свѣдоуствомъ* 15, *о̃ свѣ(д)чѣньемъ* 23.

Послідовне написання **ѣ** лише в наголошеній позиції зафіксовано у коренях *-вѣк(ч)-*, *-вѣр-*, *-вѣтр-*, *-зрѣх-*, *-лѣт-*, *-мѣст-*, *-свѣж-*, *-смѣл-*, *-сѣј-*, *-тѣх(ш)-*, *-цѣл-*; лише у ненаголошеній позиції: *-бѣг-*, *-вѣст(ш)-*, *-звѣзд-*, *-лѣк(ч)-*, *-мѣх(ш)-*, *-нѣст-*, *-слѣд-*,

¹ Співвідношення написання графеми **ѣ** з графемами **т** чи **и**, де в чисельнику загальна кількість написань з **ѣ**.

-слѣн-, -смѣх(і)-.

Домінування рефлекса **ε** на місці *ѣ не є визначальною фонетичною особливістю мови перекладача твору Х. Філалета. Спостерігаємо лише одиничне використання цієї графеми у наголошеній позиції на прикладі кореня **-пѣк(ч)-(0\1)**: *оу̑вопѣкѡ* 13. У решті випадків вживання цієї графеми можна вважати хіба що ваганням автора у написанні **ѣ** чи **ε** в наголошеній позиції у коренях **-звѣрх-(5\1)**: *звѣрхность* 11, *звѣ(р)хности* 25 – *звѣрхности* 18; **-обѣт-(1\1)**: *обѣтници* 18 – *обѣтницамъ* 18; **-рѣч-(3\9)**: *рѣчъ* 9, *рѣчи* 15, *рѣчиі* 16 – *рѣчи* 15, *рѣчь* 16, *дорѣчи* 17; у наголошеній / ненаголошеній позиціях у коренях **дѣл-(2\1)**: *роздѣлехъ* 10 – *роздѣ(л)* 21 – *роздѣлити* 10; **-мѣн-(4\1)**: *нѣω(т)мѣнѣю* 5, *помѣненыі* 16 – *ω(т)мѣнѣи* 22, *помѣненого* 28 – *менѡванный* 23; **-свѣт-(12\2)**: *свѣтъ* 2, *на свѣтло* 3, *свѣтскы(х)* 10 – *свѣцкогo* 21, *свѣцкы(м)* 21 – *здосвѣтче(н)ѧ* 3; поплутування **ѣ** – **ε** у ненаголошеній позиції у корені -лѣг-(2\1): *по(д)лѣгаѣти* 25 – *подлѣгаѣишъ* 4.

Написання **и** на місці *ѣ фіксуються, хоча на тлі переважного використання **ѣ** вони видаються як поодинокі винятки. Наприклад, у слові «ω(т)повѣдь» у корені **-вѣд-(25\1)** з 25 випадків вживання графеми **ѣ** (*ω(т)повѣди* 7, *ω(т)повѣдь* 8, *в ω(т)повѣди* 8 та ін.) лише один раз фіксуємо друк літери **и**: *ω(т)повиди* 14. Показовим є приклад друку літери **и** у корені **-сѣд-(0\1)**: *сѣдлахъ* 4.

Усього у творі зафіксовано **180** етимологічних написань графеми **ѣ**, з яких 114 – у наголошеній позиції, 66 – у ненаголошеній; **17** – з графемою **ε**, з яких 14 – у наголошеній позиції, 3 – у ненаголошеній; **2** – з графемою **и**, з яких по одному в наголошеній і ненаголошеній позиціях.

Рефлекси *ѣ у творі **Д. Наливайка** послідовно передаються графемою **ѣ**, що спостерігаємо у кореневих морфемах як у наголошеній, так і в ненаголошеній позиціях: **-бѣг(ж)-**: *бѣглый* 92, *зѣбѣньмо* 83, *зѣбѣа* 81 – *бѣжаѣтъ* X, *бѣжаѣмо* 71, *бѣжімо* 96; **-бѣд-**: *бѣда* 155, *бѣды* 34, *бѣдъ* 40 – *бѣдѧ* 3, *бѣдоу* 7, *в бѣдоу* 54; **-вѣж-**: *навѣжена* 79 – *навѣжаѣючи* 75, *навѣже(н)ѧ* 76, *на(д) навѣже(н)ε* 89; **-вѣк(ч)-**: *вѣѣки вѣко(м)* 124, *вѣк' X*, *на вѣк' X* – *на вѣки* 35, *навѣки* 30; **-вѣр-**: *вѣрѡ* 19, *длѧ вѣры* 26, *за вѣрѡ* 26 – *ѧбы*

повѣрѣль 149, повѣрѣлю(т) 173; **-вѣст(ш)-**: бѣз' вѣсти 105, невѣста 7, невѣстами 54 – под приповѣстю 23, приповѣсть 24, приповѣстей 55; **-гнѣв-**: гнѣваючи 90, гнѣвающо҃сѧ 39, до гнѣвоу XI – стѣ... гнѣви 21, ро(з)гнѣвили҃сѧ 67; **-грѣх(ш)-**: до грѣха XI, на грѣхъ XIV, грѣх(х) XIV – (до грѣхѧ 163), в грѣхѧхъ XI, грѣхѹ XIV; **-дѣл-**: дѣло 38, нероздѣлноу 129, подѣлена 120 – ро(з)дѣлѣньѣ 118, роздѣлѣлю(т) 25, ро(з)дѣли҃тисѧ 106; **-дѣт-**: ѿ дѣтѣ(х) 105, дѣти 106, дѣтѣ(м) 122 – з дѣтми 118, дѣтѣй 127, з дѣтѡк' 4; **-звѣзд-**: звѣзды IX, звѣзды 59, звѣз'дноу 88 – межѹ звѣздоу 88, звѣздоу 88; **-звѣрх-**: ѿ звѣ(р)хность 39, звѣ(р)хностей 43, звѣ(р)хности 51 – позвѣрхоу 156, позвѣрхоуѣ 30; **-звѣт-**: звѣтажитъ 11, звѣтажити 11, звѣтажи(л) 62 – за звѣта(ж)ци 10, звѣтажаѣши 135, абысь звѣтажаѣ 135; **-лѣн-**: до лѣннѡсти 71, лѣннѡсть 132 – лѣннѡвыми 73, лѣннѡвши(м) 90, сѧ... лѣноуѣши 31; **-лѣп-**: лѣпнѡй 2, лѣпнѡши(м) 2, лѣпнѡши(х) 22 – до полѣпнѣ(н)ѧ XIV, полѣпнѣ(н)ѣ 13, полѣпнѣ(н)ѧ 65; **-мнѣй-**: мнѣйшиѣ 52, мнѣйшоу 135, намнѣйшоу 61 – намнѣй 13, нанамнѣй 1, намнѣй 76; **-мѣн-**: в'змѣнѣки 96, нѣо(д)мѣнѣны(м) 153, нѣо(т)мѣнѣноу 156 – вѣмѣнѣти 156, о(т)мѣнѣти҃сѧ 29, о(т)мѣнѣт'сѧ 41; **-мѣр-**: бѣ(з)мѣрнѣ 8, змѣренѣй X, змѣ(р) 8 – мѣркѡй 163; **-мѣст-**: мѣста 2, мѣсто 55, до мѣста 71 – вмѣсти҃ти 42, мѣстѣчѡ 49; **-мѣш-**: нѣзмѣшѡноу 129, помѣшѡно 129 – замѣшѡнѧ 150; **-свѣд-**: досвѣдчи҃мо 30, досвѣ(д)чѡваны 29, досвѣ(д)чѣнъ 91 – досвѣ(д)чающо҃го 156, перед досвѣ(д)чѣньѣмъ 30, з досвѣ(д)чѣнѧ 34; **-свѣт(ч)-**: засвѣти(т)сѧ 112, ро(з)свѣтаѣ 46, свѣта 7 – ѡсвѣтилъ 35, сѧ... просвѣтилъ 42, ро(з)свѣти҃лосѧ 42; **-слѣд-**: вслѣ(д) 162, до наслѣдова(н)ѧ 172, наслѣдова(н)ѣм' 178 – наслѣдѡвоу 143, наслѣдоваѣти 138, наслѣдоваѣти боудѣ(ш) 150; **-смѣ-**: насмѣва(н) 92, насмѣванъ 123, насмѣвисѡ 114 – насмѣвали҃сѧ 76, насмѣвалѡбысьсѧ 92, насмѣвайсѧ 174; **-сѣд-**: соусѣдо(в) 7, з сѣсѣдо(м) 115, сѣсѣдъ 121 – всѣдаю(т) 110, засѣдаю(т) 115, з'сѣдѡлъ 77; **-тѣх(ш)-**: нѣоуѣшны(ш) 114, потѣха XV, потѣхи 32 – до потѣшѣнѧ 164,

Етимологічне друквання **ѣ** лише у наголошеній позиції фіксуємо у таких коренях: -бѣл-, -вѣс(ш)-, -вѣтр-, -дрѣм-, -дѣд-, -звѣр-, -зѣл-, -мѣс-, -обѣт-, -пѣн-, -пѣр-, -пѣсн-, -рѣз-, -смѣл-, -смѣх(ш)-, -снѣз(ж)-, -стѣн-, -сѣј-, -сѣн-, -сѣт-, -тѣн-, -тѣсн-, -хвѣј-, -цѣн-; лише у ненаголошеній позиції: -блѣд-, -бѣс-, -гнѣзд-, -крѣп-, -лѣв-, -лѣз-, -мѣз-, -мѣт-, -пѣст-, -слѣп-, -стрѣл-.

Цю ж тенденцію, хоч і менш виразно, простежуємо й у таких прикладах: -лѣг-(51) (лексичне значення «літати»): *вылѣтъетъ* 18, *ω(т)лѣтъѡчи* 51, *розлѣтъѡ(т)сѧ* 102 – *лѣтъѧньѧ* 174, *ω(т)лѣтъѧетъ* 122 – *сѧ... розлѣтъѣло* 31 та -гѣкъ(ч)-(10\1): *сѧ... оутѣ(к)* 58, *оутѣкъ бѣлъ* 76 – *оутѣкаю(т)* 56, *оутѣка(л)сѧ* 75, *оутѣкаѣ* 108 – *оутѣче(т)сѧ* 158. У коренях -рѣкъ(ч)-(17\36) відзначаємо поплутування написання графем **ѣ** – **ѣ**: *рѣ(к)* 11 – *рѣкъ* X під наголосом, *вѣрѣкъ* 21 – *вѣрекъ* 118 у ненаголошеній позиції. Поплутування **ѣ** – **ѣ** спостерігається також і в корені -рѣч-(1\20) з лексичним значенням «річ, предмет»: *рѣчъ* 25 – *рѣчъ* 99. Аналогічний випадок маємо і в словах *чоловѣкъ* X – *чловѣкъ* X (1/1).

² Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. – Харків, 2002. – С. 281.

графемами **и** як рефлексу *ѣ, що яскраво можна проілюструвати на прикладі поплутування графем **ѣ** – **и** у коренях **-вѣд-(50/4)** як в **наголошеній**, так і в **ненаголошеній** позиціях відповідно: *вѣдаю* 8, *вѣдаю(т)* 10 – *завѣдѣющего* 39, *выповѣдѣти* 49, *вѣдай* 164 – *невидѣмое* 60; **-лѣк(ч)-(38/7)**: *не(з)лѣчныѣ* 9, *незлѣчны(х)* 72 – *незлѣчны(х)* 63, *незлѣчныѣ* 164 – *незлѣчноѣ* 21, *незлѣчны(х)* 38; **-цвѣт-(8/3)**: *цвѣтѣ* 31, *цвѣт(т)* 99 – *выцвѣчныѣ* 170, *цвѣчѣнью* 77 – *цвѣтоутѣ* 139, *с цвѣчѣнѣа* 178; опозиція **и** – **ѣ** у наголошеній / ненаголошеній позиціях у корені **-квѣт-(1/1)**: *аѣбы...* *кви(т)нѣла* 179 – *на(ѣ) квѣт(т)ки* 59.

Усього у творі зафіксовано **825** етимологічних написань графемами **ѣ**, з яких 541 написання – у наголошеній позиції, 284 – у ненаголошеній; **63** – з графемою **ѣ**, з яких 48 написань – у наголошеній позиції, 15 – у ненаголошеній; **16** – з графемою **и**, з яких 6 написань у наголошеній позиції, 10 – у ненаголошеній.

Витворити цілісну картину рефлексакції *ѣ у писемному мовленні А. Римші, В. Суразького, Х. Філалета і Д. Наливайка допоможе узагальнююча таблиця, в якій показано ятеві рефлекси у коренях, які є спільними для творів всіх чи хоча б двох з авторів.

З огляду на неспіввідносність за обсягом твору А. Римші з досліджуваними творами решти письменників, спочатку подаємо порівняльний аналіз зафіксованих коренів з рефlekсами *ѣ у творі А. Римші і рефлекси у відповідних коренях у творах решти письменників

Таблиця 1. Порівняльний аналіз зафіксованих коренів з рефlekсами *ѣ у творі А. Римші і рефлекси у відповідних коренях у творах решти письменників:

А. Римша		В. Суразький		Х. Філалет		Д. Наливайко	
³ +	⁴ -	+	-	+	-	+	-
-вѣк(ч)-							
ѣ	--	ѣ	--	ѣ	-	ѣ	ѣ
-чоловѣк-							
ѣ	--	--	--	--	-	ѣ(14)/ѣ(1)	-
					-		-

³ Наголошена позиція

⁴ Ненаголошена позиція

-сѣд-							
ε	--	--	ε(1)	и(1)	-	ѣ	ѣ
					-		
-смѣл-							
ε	--	ѣ	--	ѣ	-	ѣ	-
					-		-
-свѣт(ч)-							
ε	--	ѣ	ѣ(3)/ε(1)	ѣ(11)/ε(2)	ѣ	ѣ	ѣ
-стрѣл-							
ε	ε	--	--	--	-	--	ѣ
					-		
-лѣт- (у зн-ні «роки»)							
ε	--	ѣ	ѣ	ѣ	-	ѣ	-
					-		-
-свѣд-							
ε	--	--	ѣ(4)/и(4)	ѣ	ѣ	ѣ	ѣ

Таблица 2. Порівняльний аналіз для спільних коренів у творах В. Суразького, Х. Філалета та Д. Наливайка:

В. Суразький		Х. Філалет		Д. Наливайко	
+	-	+	-	+	-
-бѣз-					
-	ѣ	--	ѣ	ѣ	ѣ
-					
-бѣд-					
ѣ	--	--	--	ѣ	ѣ
-бѣс-					
ѣ	ѣ	--	--	--	ѣ
-вѣд-					
ѣ	ѣ	ѣ	ѣ(25)/и(1)	ѣ(26)/і(1)	ѣ(24)/и(3)
-вѣр-					
ѣ	ѣ	ѣ	--	ѣ	ѣ
-вѣст-					
ѣ	ѣ	--	ѣ	ѣ	ѣ

-гнѣв-					
Ѣ	--	--	--	Ѣ	Ѣ
-зрѣх-					
- -	Ѣ	Ѣ	--	Ѣ	Ѣ
-дѣј-					
Ѣ	Ѣ	Ѣ	Ѣ	Ѣ	Ѣ(4)/ї(1)
-дѣл-					
Ѣ	--	Ѣ	Ѣ(1)/ε(1)	Ѣ	Ѣ
-звѣр-					
Ѣ	--	--	--	Ѣ	--
-крѣн-					
- -	Ѣ(1)/ε(1)	--	--	--	Ѣ
-лѣз-					
Ѣ	--	--	Ѣ(2)/ε(1)	ε(3)	Ѣ(7)
-лѣп-					
Ѣ	--	--	--	Ѣ	Ѣ
-мѣн-					
- -	Ѣ(1)/ε(3)	Ѣ	Ѣ(2)/ε(1)	Ѣ	Ѣ
-мѣс-					
Ѣ	--	--	--	Ѣ	--
-мѣст-					
Ѣ	--	Ѣ	--	Ѣ	Ѣ
-обѣт-					
Ѣ	--	Ѣ(1)/ε(1)	--	Ѣ	--
-слѣд-					
- -	Ѣ	--	Ѣ	Ѣ	Ѣ
-слѣп-					
- -	Ѣ(1)/ε(1)	--	Ѣ	--	Ѣ
-тѣл-					
Ѣ	--	--	--	Ѣ	--
-тѣн-					
Ѣ	--	--	--	Ѣ	--
-тѣсн-					
- -	Ѣ	--	--	Ѣ	--
-тѣх-					

-	ѣ	ѣ	--	ѣ	ѣ
-	-цѣл-				
ѣ	ѣ	ѣ	--	ѣ	ѣ
-	-цѣн-				
ѣ	ѣ	--	--	ѣ	--
-	-вѣтр-				
-	--	ѣ	--	ѣ	--
-	-звѣзд-				
-	--	--	ѣ	ѣ	ѣ
-	-звѣрх-				
-	--	ѣ(5)/ѣ(1)	--	ѣ	ѣ
-	-лѣк-				
-	--	--	ѣ	ѣ(16)/и(4)	ѣ(22)/и(3)
-	-мѣр-				
-	--	ѣ	ѣ	ѣ	ѣ
-	-мѣш-				
-	--	--	ѣ	ѣ	ѣ
-	-нѣст-				
-	--	--	ѣ	--	ѣ
-	-рѣч- (зн-ня «річ, предмет»)				
-	--	ѣ(3)/ѣ(9)	--	ѣ(1)/ѣ(20)	--
-	-смѣј-				
-	--	--	ѣ	ѣ	ѣ
-	-сѣј-				
-	--	ѣ	--	ѣ	--

На кількісному фоні спільних коренів для усіх чотирьох представників Острозького осередку (44 морфеми), явно вирізняється мовне багатство Д. Наливайка, у творі якого 35 оригінальних коренів з ятевим виявом: -блѣд-, -бѣл-, -вѣж-, -вѣж-, -гнѣзд-, -дрѣм-, -дѣд-, -дѣт-, -звѣт-, -зѣл-, -квѣт-, -лѣв-, -лѣз-, -

лѣн-, лѣм- («літати»), -мѣй-, -мѣз-, -мѣт-, -пѣн-, -пѣр-, -пѣсн-, -рѣз-, -рѣк- («мова»), -рѣк- («ріка»), -смѣх(и)-, -снѣж(ж)-, -срѣб-, -стрѣл-, -стѣн-, -сѣн-, -сѣт-, -тѣк(ч)-, -хѣѣ-, -хлѣб-, -цвѣт(ч)-; у творі В. Суразького їх 5: -нѣц-, -прѣсн-, -спѣх(и)-, -сѣк-, -тлѣн-; у творі Х. Фіلالета – 2: -пѣк(ч)-, -свѣж-. Хоча таке кількісне співвідношення може бути зумовлене й обсягом досліджуваних творів.

Результати мовного дослідження продемонстрували певну тенденцію авторів у друкуванні (можливо й вимові) **ѣ** у більшості спільних коренів – 24 з 44 зазначених морфем. У решті коренів ті вагання у написанні **ѣ**, що проявились у використанні графем **ε** та **и** не можуть вважатись характерною ознакою рефлексії ***ѣ** у проаналізованих острожких стародруках, ці поплутування швидше є доказом складної боротьби писемної традиції і розмовної стихії.

Як бачимо, на прикладі використання **ѣ** фонетична система мови представників різних мовних територій загалом подібна та не має яскравих проявів регіональних рис, живомовна фонетика проаналізованих творів проступає досить слабо. В. М'якішев, наприклад, пояснює цей факт, по-перше, хорошим вишколом тогочасних друкарів та стійкістю прийомів традиційної орфографії [4: 73], по-друге, тим, що «стремясь удержать свой высокий статус, руская мова избегала диалектных черт регионального характера и не обращалась к фонетическому письму» [4: 111]. Можливо, зважаючи на повне превалювання графем **ѣ** у досліджуваних стародруках, є сенс припускати те, що автори справді свідомо обмежували народнорозмовні вияви цієї фонемі. Подібно до того, як білоруські автори букву **ѣ** майже або цілком вилучили з письма / друку, запропонували **ε**, українські ж навпаки літеру **ѣ**, як правило, зберігали.

Отже, із проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

- у проаналізованих стародруках спостерігається послідовна тенденція збереження графемі **ѣ**. На тлі незначного сплутування цієї графемі з **ε** та **и** можна стверджувати про гіперкоректне написання **ѣ** у творах В. Суразького, Х. Фіلالета й Д.Наливайка;

- попри превалюючий рефлекс ***ѣ** > **ѣ** у друках представників ОКО, все ж можна виділити й певні тенденції, викликані як поліською розмовною стихією – відмінність виявів залежно від наголосу, так і південноукраїнською – друк **и**.

- відсутність інших виявів, крім **ε** в А.Римші говорить не про цілковите протиставлення його живомовних рефлексів ***ѣ** іншим представникам ОКО, а передовсім про інше місце друку (набору) Римшиного вірша – Вільно.

Список використаної літератури

1. Акти Житомирського гродського уряду (1590 р., 1635 р.) / Підгот. до вид. В. М. Мойсієнко. – Житомир, 2004.
2. Близняк М. Острозький освітньо-культурний осередок XVI-XVII ст. в працях Івана Огієнка (митрополита Іларіона) / М. Близняк // Життя і Слово. – 1997. – 6 серп. – С. 4.
3. Мойсієнко В. Фонетична система українських поліських говорів у XVI-XVII ст. – Житомир, 2006.
4. Мякишев В. Язык Литовского Статута 1588 года. – Краков, «Lexis», 2008. – 717 с.
5. Огієнко І. Українська літературна мова XVI-го ст. і український «Крехівський Апостол». – Варшава, 1930.
6. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. – Харків, 2002.

Светлана Радомская

***Особенности рефлексации *Ė в произведениях деятелей
Острожской культурной общности (А. Римша, В. Суражский,
Х. Филарет, Д. Наливайко)***

*В статье показаны результаты фонетического анализа рефлексов *Ė в острожской печати и проведено сравнительную характеристику зафиксированных реликтов. На основе фактического материала установлено проявление живых речевых черт в исследуемых произведениях.*

Ключевые слова: *корень, ударная позиция, рефлексация, графема, острожская древнепечать.*

Svitlana Radomska

***The peculiarities of reflexation of *Ė in the works of Ostrog
cultural centre activers (A. Rymsha, V. Surazskyi, H. Philaret,
D. Nalyvaiko)***

*In the article was represented the phonetical analyses of reflexes of *Ė results in the Ostrog's prints and was pursued the comparative description of the discovered relicts. On the basics of the factual material was determined the expression of living linguistic features in the studied works.*

Key word: *root, stress position, reflexation, grafema, ostrog's old prints.*